



Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 17, Sayı 4 (Aralık 2020), ss. 520-539

DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.4.29

Telif Hakkı®Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Kaşkay Türkçesinde Sınırlama Bildiren + (y)A(n)çA(z) ve -(y)AnçA(z) Ekleri

Talip DOĞAN 

Necmettin Erbakan Üniversitesi (Konya)

ÖZET

Çağatay Türkçesinin bir karakteristiği olan +(G)AçA ekini, günümüzde Kaşkay Türkçesi de devam ettirmektedir. Kaşkay Türkçesinde mekânda ve zamanda sınırlama ifade eden bu ek, +(y)A(n)çA(z) biçimindedir. Ekin değişkeleri arasında yaygın olanı, +(y)AnçAz biçimidir. +(y)AnçAz, +(y)AçA (< +(G)AçA) ekinin birtakım biçim-sesbilgisel değişmelere uğraması sonucunda ortaya çıkmıştır. Buna göre de +(y)AnçAz eki, zarf-fiil eki -(y)AnçAz'dan örnekseme (analogy) yoluyla meydana gelmiştir.

Tarihî Türk dili alanında zarf-fiil eki -(G)AnCA'nın esas fiildeki hareketin zaman sınırını gösterme işlevi, Çağatay Türkçesinde yerleşmiş görünmektedir. Bu ek, benzer şekilde bugün Oğuz grubunun Güney kolunu temsil eden Kaşkay Türkçesinde de genellikle zaman sınırını bildirme işleviyle kullanılmaktadır. Söz konusu ek, Kaşkay Türkçesinde -(y)AnçA(z) biçimindedir. -(y)AnçA(z) ekinde bulunan +z (< +Az) unsuru ise pekiştirme ifade eder.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

İran Türk ağızları, Kaşkay Türkçesi, sınırlama ifade eden ekler.

ABSTRACT

The +(G)AÇA suffix which is a characteristic of Chagatay, continues in Kashkay today. In Kashkay, this mentioned suffix is in +(y)A(n)ÇA(z) forms. This suffix, which expresses a limitation in space and time in Kashkay, is in +(y)A(n)ÇA(z) forms. The most common of the suffix variants is the +(y)AnÇAz form. +(y)AnÇAz, +(y)AÇA (< +(G)AÇA) suffix has emerged as a result of some morphological and phonological changes. Accordingly, the suffix +(y)AnÇAz was formed from the adverbial verb suffix -(y)AnÇAz through analogy.

In the field of historical Turkish language, the function of the adverbial-verb suffix -(G)AnCA to show the time limit of the movement in the main verb seems to be settled in Chagatay. The adverbial verb suffix -(G)AnCA is similarly used today in Kashkay, which represents the Southern branch of the Oghuz group, generally with the function of indicating the time limit. The suffix in question is in the form of -(y)AnÇA(z) in Kashkay. The +z (< +Az) element in the -(y)AnÇA(z) suffix denotes reinforcement.

KEY WORDS

Türk dialects of Iran, Kashkay Turkish, suffixes expressing limitation.

1. Giriş

Türk dünyasının en güneyinde bulunan ve özgün bir grubunu oluşturan Kaşkay Türkleri bugünkü İran'da Fars, İsfahan, Buşehr, Çarmahal ve Bahtiyari, Kuhkiluye ve Buyerahmed, Huzistan, Kirman ve Hürmüzgan gibi eyaletlere yayılmış durumdadırlar (Doğan 2020: 7). Kaşkay Türkleri bu bölgelerde, başka bir deyişle Kaşkay İli'nde az bir kısmıyla geleneksel hayat tarzları olan konargöçer biçimde, çoğu kısmıyla da geniş bir alanda yerleşik olarak yaşamaktadırlar.

Kaşkay İli'nde yaşayan Türk unsurların (tayfa ve tirelerin) ağızlar topluluğunu temsil eden Kaşkay Türkçesi, Oğuz grubunun kendine özgü bir üyesidir. Kaşkay Türkçesi, taşıdığı dil bilimsel özellikler ve Oğuz alanında bulunduğu konum itibarıyla da Oğuzcanın Güney alt grubuna (Güney Oğuzcaya) aittir (Doerfer 2006: 93-95).

2. Kaşkay Türkçesinde Sınırlama Bildiren Ekler

Çalışma kapsamında sınırlama terimi; isim çekiminde genellikle mekânda ve zamanda sınırlamayı, fiil çekiminde ise esas fiildeki hareketin zaman sınırını ifade etmektedir.¹ Bu bağlamda Kaşkay Türkçesinde isim ve fiil çekiminde sınırlama bildiren +CA unsurlu +(y)A(n)ÇA(z) ve -(y)AnÇA(z) ekleri kullanılmaktadır.

¹ Dilde sınırlama olgusu hakkında ayrıca bkz. Salan (2018: 4-5).

2. 1. +(y)A(n)çA(z) < +GAçA Eki

Türk dilinde +(G)A (yönelme durumu eki) ve +çA unsurlarının birleşmesinden oluşan² ve isim çekimi sisteminde yer alan +(G)AçA eki, cümlede mekânda ve zamanda sınırlama bildirme işleviyle sınırlama (durumu) eki olarak adlandırılmıştır (Korkmaz 1992: 134; Karaağaç 2013: 701)³. +(G)AçA ekinin hem tarihî hem de çağdaş Türk dilinde belirli dönem ve sahalarda yaygınlaştığı görülmektedir. Tarihî Türk dili alanında +(G)AçA'nın kullanıldığı ilk örneklerle,⁴ ne zaman ve nerede yazıldığı tam olarak bilinmeyen Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda rastlanmaktadır. Burada ortaya çıkan sınırlı örneklerde +(G)AçA eki, mekân, yer anlamlı kelimelere getirilmiştir: kün toğuşıdan tā kün batuşığaça teg(g)en irdi 'Doğudan batıya kadar uzamıştı.' ya teg oqları kökkeçe atun 'Yay gibi okları semaya kadar atın.' (Ağca 2019: 135/36-4, 141/39-4). Karahanlı ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde +(G)AçA'nın örnekleri tanıklanamamıştır. +(G)AçA eki, sıklığı az olmakla birlikte Harezmi Türkçesi metinlerinde yer almıştır: bir dervâzedin yana bir dervâzeğaça bir yığaçlık yer 'Bir kale kapısından bir kale kapısına kadar bir ağaçlık (yaklaşık 6 km'lik uzaklık) yer'

² +(G)AçA ekinde yönelme durumu eki +(G)A'ya eklenen +CA unsurunun kökeni ve kategorisi konusunda görüşler farklıdır. Altayistik incelemelerinde de değerlendirilen +CA unsuru, çalışmalarda genellikle çekim edatı/son takı ya da eşitlik durumu eki olarak değerlendirilmiştir. Bilim adamlarının konu hakkındaki görüşleri için bkz. Yıldırım (2009: 187-188).

³ Buna bağlı olarak +(G)AçA ve deşikeleri, bugün isim çekiminde işletildiği Güneydoğu grubu lehçeleri (Özbek ve Yeni Uygur) ile kimi Kuzeybatı grubu lehçelerinin (Karakalpak, Kırım vd. gibi) dil bilgisinde durum (hâl) kategorisinde sınırlama durumu eki başlığıyla yer almaktadır. Örneğin bkz. Öztürk (2016: 36). Türk dili alanında +(G)AçA ile bildirilen sınırlama işlevi, ilk metinlerle beraber aynı zamanda +(G)A + çekim edatı (teg, teği vd.) dil birlikleriyle de karşılanmıştır. +(G)A + çekim edatı sistemi, her dönem ve sahada daha karakteristik ve yaygın olmuştur. Bundan dolayı olsa gerek Korkmaz (1959: 293), +GA + çekim edatı > +GAçA yönünde bir gelişme aşaması tasarlamıştır: künke teği > künkeçe 'güneşe kadar' gibi.

⁴ Orkun'un (1936: 112-37) *ben bilge toy'k'k altun yışığ aša keltimiz* şeklinde çeviri yazıya, 'Ben Bilge Tonyukuk Altun ormanını aşarak geldik.' şeklinde Türkiye Türkçesine aktardığı cümleyi; Korkmaz (1959: 293) *ben Bilge Tonyukuk altun yışığa kekimiz* şeklinde yazmış ve +çA ekinin sınırlama işleviyle ilk burada kullanıldığını kaydetmiştir. Bu kayıt, daha sonra Korkmaz'ın (1992: 134) *Gramer Terimleri Sözlüğü*'ne de taşıyıp *Bilge Tonyukuk altun yışığa 'Altun yışa kadar' keltimiz* olarak yazılmıştır. Diğer taraftan bahsi geçen cümle, Tekin'de (1998: 90-91) *ben Bilge Tonyukuk: Altun yışığ aša keltimiz* 'Ben Bilge Tonyukuk: Altay dağlarını aşarak geldik.'; Ergin'de (2011: 76) *ben Bilge Tonyukuk: Altun yışığ aša keltimiz* 'ben Bilge Tonyukuk: Altun ormanını aşarak geldik.' şeklindedir.

(Ata 2019: 406/216r-4). Tarihî dönemlerde +(G)AçA eki, yaygın örneklerle nihayet Çağatay Türkçesinde kullanılmış ve karakteristikleşmiştir. Çağatay Türkçesi metinlerinde +(G)AçA eki, işlekleşmesinin bir sonucu olarak yer ve zaman yanında başka anlamlı kelimeler üzerine de getirilmiştir: *yarım küngçe* 'yarım güne kadar', *kıyâmetğaça* 'kıyamete kadar', *otuz yaşka yakınğaça* 'otuz yaşlarına kadar', *şehrniñ kırığığaça* 'şehrin kıyısına kadar' (Eckmann 2003a: 77); *tün yarımığaça* 'gece yarısına kadar', *ayakığığaça* '(onun) ayağına kadar', *bizgeçe* 'bize kadar', *katilğaça* 'katile kadar', *tizgeçe* 'dize kadar' gibi (Argunşah 2014: 128). Burada bu ve benzer örneklerin yaygınlığından hareketle +(G)AçA ekinin Çağatay Türkçesi esaslı bir unsur olarak yerleştiğine hükmedilebilir. Yine bu bağlamda ekin ilk örneklerinin tanıklandığı Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nın dil verileri, söz konusu metnin doğrudan Çağatay Türkçesi olmasa da Çağatay Türkçesinin hâkim olduğu bir çevrede yazıldığına işaret etmektedir. Örneğin, 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin durum eklerine bağlanması sırasında ortaya çıkan zamir /n/'sinin bu metinde kullanılmaması, Çağatay Türkçesi özelliklerinden biridir: *arasıda* 'arasında', *çerigige* 'askerlerine' gibi (Ağca 2019: 62). Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nın +(G)AçA'lı örnekleri, onu Çağatay Türkçesine yaklaştıran özelliklerdendir. Dolayısıyla metindeki Çağatay Türkçesi verileri arasında +(G)AçA eki de sayılmalıdır.

Eski Oğuz Türkçesinde +(G)AçA eki, alışıldık değildir. Ek, bu dönemde ancak *olga-bolga* dilli eserler arasında yer alan Ali'nin Kissa-i Yusuf'unda +GAçA biçimiyle geçmiştir: *zindânğaça* 'zindana kadar'; *beş yılğaça* 'beş yıla kadar' gibi (Cin 2011: 320, 323). Bu eserde ekin hem /ğ/'lı olması hem de bizatihi varlığı, Çağatay Türkçesi katmanının bir sonucudur.

Çağdaş Türk dili alanında⁵ +(G)AçA ve değişkeleri, karakteristik olmamak kaydıyla Çağatay edebî dairesinde yer almış olan Kıpçak grubu lehçelerine de (Kazan, Kırım, Karakalpak Türkçeleri gibi) geçmiştir. Fakat bilhassa Çağatay Türkçesinin temsilcileri olan Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde yerleşmiş durumdadır: Özbek Türkçesinde *Moskvoägäçä* 'Moskova'ya kadar', *ertägäçä* 'yarına kadar'; Yeni Uygur Türkçesinde *kulikiğiçe* 'kulağına kadar', *iyoğiçe* 'hazirana kadar' gibi (Coşkun 2000: 433-434).

Oğuz grubunda Türkmen ve Azerbaycan Türkçesi yazı dillerinde +(y)ACA eki

⁵ Korkmaz (1959: 295) bu ekin ayrıca Sibiry'a'daki Baraba, Tara, Tobol ve Tümen ağızlarında yaygın olduğunu kaydetmiştir: *on yaşkeçe* 'on yaşına kadar', *utuz yeşimeçe* 'otuz yaşına kadar', *bir nice vakıtkaça* 'bir nice vakte kadar'.

ve bunun pekiştirme eki *+n* ile genişlemiş değişkeleri yaygındır. Türkmen Türkçesi yazı dilinde *xaçanaçen* 'ne zamana kadar', *xenizeçen* 'şimdiye kadar' (Hanser 2003: 66); Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde *dirseyecen* 'dirseğe kadar', *payızın ortalarıncaçen* 'güzün ortalarına kadar' (Kazımov 2010: 343). Ekin kullanımları, ayrıca Horasan ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da tespit edilmiştir. Horasan Türkçesi ağızlarında *zereçan* 'öğleye kadar', *evineçan* 'evine kadar' (Doğan 2016: 45). Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *ğala ğapısıncaçen* 'kale kapısına kadar', *dërmanıncaçen* 'değirmene kadar', *sërecen* 'sehere kadar' (Şireliyev 2008: 285). *+(y)ACA* eki ve değişkelerinin bulunduğu bir diğer alan ise kimi Türkiye Türkçesi ağızlarıdır: *sabāca* 'sabaha kadar', *neriyece* 'nereye kadar' gibi... (Yıldırım 2009: 186-195). Ağızlarda çeşitli dönem ve coğrafyalara ait dil unsurlarının tabakalaşmak suretiyle varlığını sürdürdüğü göz önüne alındığında Türkiye Türkçesi ağızlarında *+(y)ACA* ekli dağılımın ve bunun diğer Oğuz (Türkmen, Horasan ve Azerbaycan) lehçeleriyle kesişmesinin anlamlı olduğu görülür.

Çağatay Türkçesinin karakteristiği olan *+(G)AçA* ekinin işletildiği lehçelerden biri de Kaşkay Türkçesidir. Hâlihazırda ekin Kaşkay Türkçesine hangi lehçe alanından geçtiğine hükmetmek güçtür. Yine de bu hususta birbirinden kopuk olamayan iki yol akla gelmektedir. Her şeyden önce Kaşkay Türkçesinde ekin varlığı, doğrudan Çağatay Türkçesi etkisine bağlanabilir. Nitekim Safevî, Afşar ve Kaçar gibi hanedanlar devrinde İran'da Çağatay Türkçesinin uzun yıllar revaç bulduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Çağatay edebiyatı, özellikle Ali Şir Nevayî'nin edebî mirası, İran'da Türk edipler tarafından büyük ilgi görmüştür. Bu vakıyı, İran sahasında Çağatay Türkçesi üzerine yapılan sözlük çalışmalarının varlığı açıkça ortaya koymaktadır. Yine bu bağlamda kimi Kaçar hanedanları zamanında devlet dili olarak Azerbaycan Türkçesinin yanında Çağatay Türkçesi de kullanılmıştır. Örneğin Kaçar hanedanlarından Feth Ali Şah, bazı fermanlarını Çağatay Türkçesiyle yazmıştır (bkz. Musalı 2019: 86-90). Bu arada İran'da kullanılan Türk ağızlarının Çağatay dairesiyle etkileşimlerinin tabiatıyla doğu yönüne gittikçe yoğunlaştığı belirtilmelidir. Bu gerçekliği, Türkmen ve Horasan Türkçesi ağızlarında gözlemlemek mümkündür. Söz gelişi Horasan Türkçesinin Deregez ağzında *gelemen* 'geliyorum', *istëymen* 'istiyorum' gibi şimdiki zaman kipi ve *gülimen* 'gülüyüm', *ğëribmiz* 'garibiz' gibi bildirme eklerinde olduğu gibi (Doğan 2019: 167). Diğer taraftan ekin Kaşkay Türkçesindeki varlığı, Kaşkay ilindeki Türk varlığının tarihiyle de ilgili durmaktadır. Kaşkay Türklerinin yaşamakta oldukları Fars (eyaleti) bölgelerine hem yazılı hem de sözlü kaynaklarda Horasan'dan geldiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır (Çelik 2014:

16). Kaşkay ve Horasan Türkçeleri arasında ortak özellikler de bunu destekler durumdadır.

Ek, Kaşkay Türkçesinde $+(y)A(n)çA(z)$ biçimlerindedir. Bunlar arasında $+(y)AnçAz$ biçimi daha yaygındır. $+(y)AnçAz$ eki, $+(y)AçA$ ($< +(G)AçA$) ekinin bazı biçim-sesbilgisel değişmelere uğramış biçimidir. Kaşkay Türkçesinde $+(y)AnçAz$ eki, zarf-fiil eki $-(y)AnçAz$ biçiminden örneksime (analogy) yoluyla gelişmiş görünmektedir⁶. Çünkü iki ek arasında biçimbilgisel açıdan birincil olan zarf-fiil eki $-(y)AnçA(z)$ ($< -GANçA(z)$)'dır. Bir diğer yonden, örneksimeye zarf-fiil eki $-(y)AnçA(z)$ kaynaklık etmiştir.

Kaşkay Türkçesinde $+(y)A(n)çA(z)$ eki, diğer lehçe alanlarında olduğu gibi çoğunlukla mekân ve zaman anlamlı kelimelere eklenip sınırlama anlamı katmıştır. Ek, aşağıda sunulmuş olan (1), (2) ve (3) nolu örneklerde mekânda sınırlama, diğer örneklerde zamanda sınırlama işlevindedir:

(1) *onda gâşğayilär gışlağları içindädür kè gâşğayilär ta hâliç'ânçä gedelär.* (Ataizi 2017: 305)

'O zaman Kaşkaylar kışlakları içindedir ki Kaşkaylar ta Haliç'e kadar giderler.'

(2) *tayfe-yè cäfärbeglü, böyün kè ümülä tayfasınıñdi onnar dä ta hurmuc'ânçe vardır.* (Ataizi 2017: 305)

'Caferbeglü tayfası, bugün Amele tayfasınındır, onlar da ta Hurmuc'a kadar vardır (yayılmışlardır).'

(3) *gâşğayilär bu góstürdäligi orda varläridir, ta aralarançöz.* (Ataizi 2017: 305)

'Kaşkaylar, bu yayılmış (alanda) orada vardılar, ta oralara kadar.'

(4) *salmışar her güle kölge,*

ebedençe solmamışdır. (Doğan 2020b: 144)

'Salmışın her güle gölge,

Ebediyete kadar solmamıştır.'

⁶ Ataizi, ekte bulunan $+z$ 'yi *biz* ve *siz* zamirlerinin sonundaki ünsüze dayandırmıştır (2017: 86). *Biz* ve *siz* zamirlerinde yer alan $+z$, ilgili kaynaklarda hem bu kelimelerde ($*be- > *bi-z$, $*se- > *si-z$ biçimlerinde) hem de başka kelime ve eklerde (*göz*, *diz*, *boynuz*; *eviniz*, *geliniz* vs.) genellikle ikilik ya da çokluk bildiren bir ek olduğu yönünde tartışılır (bkz. Kocasavaş 2004: 53-54). Kaşkay Türkçesinde kullanılan $+(y)A(n)çA(z)$ ekinde ikilik veya çokluk ilgisi yer almamaktadır.

- (5) *kaşkayılar torpağına cân vèrmiş,*
boyrehmedler dāmānında kan vèrmiş ,
bu günençe düşmen bizden yan vèrmiş. (Rezaei Amaleh 2016: 312)
'Kaşkaylar toprağına can vermiş,
Boyrahmedler⁷ eteğinde kan vermiş,
Bugüne kadar düşman bizden korkmuş.'
- (6) *nāsrüddin şah zemānından indiyecüz neççä ildir ikki üz ül ...* (Ataizi 2017: 266)
'Nasreddin Şah zamanından şimdiye kadar nice yıldır iki yüz yıl.'
- (7) *haçanançaz bağı derin dalmıda,*
ğar içinde galak ölüm hālmda. (Doğan 2020b: 226)
'Ne zamana kadar bağı kapının arkasında,
Kar içinde kalalım ölüm hâlinde.'
- (8) *yol gözledim gelmedin,*
ağ tā gıyāmatançaz. (Doğan 2020b: 79)
'Yol gözledim gelmedin,
Ah ta kıyamete kadar.'
- (9) *beske köylüm vayaludur çıhse cân,*
āhır nefesençez doymalı degil. (Yaghoobi 2011: 297)
'Hayli gönlüm isteklidir çıksa (da) can,
Son nefese kadar doycak değil.'
- (10) *hêç kesin çerağı seherençez yanmaz.* (Gündüz 2010: 234)
'Kimsenin çarası sabaha kadar yanmaz.'

Esasında $+(y)A(n)çA(z)$ ($< +GAçA$) ekiyle böylesi bir sınırlama anlamının ifade edilmesinde yönelme durumu eki $+(y)A$ ve $+çA(z)$ unsurlarının birlikte belirleyiciliğı olmuştur. Başka bir deyişle burada konu olan sınırlama; eklendiğı unsurlara "kadar" anlamını veren $+çA(z)$ unsurunun, yönelme durumu ekli kelimelerden (mekân veya zaman anlamlı olan) sonra kullanılmasıyla teşkil edilmiştir. Nitekim bu işleyiş Tür

⁷ Boyrahmed: İran'da yaşayan Lurlara mensup bir topluluk adı.

dilinde başka örneklerde de görmek mümkündür: Köktürkçede *şantun̄ yazıka tegi* ‘Şantung ovasına kadar’ (Tekin 2003: 154); Çağatay Türkçesinde *taŋğa dëgin* ‘sehre kadar’ (Eckmann 2003a: 90); Türkiye Türkçesinde *eve kadar, sabaha kadar ~ dek ~ değin* gibi.

Bundan başka Kaşkay Türkçesinde +çA(z) unsuru, iyelik ekli veya eksiz isim tabanlarına da eklenmiş ve “miktar” gösteren bir çekim edatı olarak kullanılmıştır:

- (1) *sāri gümüş telleriŋe, umru uzağ yaz ekerem,*
gel nāzī gül, yollarıŋa, bir dina’çaz gül tökerem. (Doğan 2020b: 148)
 ‘Sarı gümüş saçlarına, ömrü uzun bahar ekerim,
 Gel nazlı gül, yollarına, bir Dina⁸ kadar gül dökerim.’
- (2) *ël anası, öz cānuŋçaz,*
men de bu ël uŝağıyam. (Doğan 2020b: 156)
 ‘İl anası, (senin) kendi canın kadar,
 Ben de bu ilin çocuğuyum.’
- (3) *men türk’em, öz dilim iftiĥārımdır,*
bir evren üniüçez nāz dil varımdır. (Doğan 2020b: 234)
 ‘Ben Türk’üm, kendi dilim iftiharımdır,
 Bir evren ünü kadar sevgili dilim vardır.’

2.2. -(y)AnçA(z) < -GANCA Eki

Tarihî Türk dili alanında -(G)AnCA, birtakım işlevlerinin yanında (karşıtlık gibi) aynı zamanda esas fiildeki hareketin miktarını (ya da ölçüsünü, derecesini) ve zaman sınırını bildiren zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır. -(G)AnCA ile birlikte benzer işlevlerle bir de zarf-fiil eki -(G)XnCA vardır. Ancak -(G)XnCA, -(G)AnCA’dan önce tanıklanan ve daha yaygın bir ektir. Burada her iki zarf-fiil ekinin tarihî Türk lehçelerinde “esas fiildeki hareketin miktarını ve zaman sınırını gösterme” işleviyle ortaklaşması bilhassa vurgulanmaya değerdir. Genellikle zarf-fiil eki -(G)AnCA, esas fiilin hem miktarını hem de zaman sınırını; -(G)XnCA ise esas fiilin zaman sınırını ifade etme işleviyle kullanılmıştır. -(G)AnCA ekinde hareketin miktarını bildirme işlevinin gelişmesi, -(G)An sıfat-fiil ekinde kaynaklanmıştır. Çünkü -(G)An sıfat-fiil eki,

⁸ Dina: Kaşkay bölgesinde bulunan en yüksek dağın adı.

özellikle Çağatay alanında *-DXK* sıfat-fiil eki yerine de kullanılmıştır. *-(G)AnCA* ekinin zaman sınırını gösterme işlevi, daha sonra yine bu alanda *-(G)XnCA* ekinin etkisiyle ortaya çıkmış görünmektedir. Tarihî süreçte her iki zarf-fiil ekinin ortak işlevlerle kullanılır hâle gelmesi böyle bir gelişme seyrine işaret etmektedir.

Türk dilinin tarihî sürecinde iki zarf-fiil ekinden ilk tanıklananın *-(G)XnCA* olduğu belirtilmişti. *-(G)XnCA* (< *-GIn* + *çA*) zarf-fiil eki,⁹ Türk dilinin ilk metinlerinden beri izlenebilmektedir.¹⁰ Ek, Köktürkçede *-GInçA* biçiminde esas fiilin zaman sınırını bildirme işleviyle görülmektedir: *toğuz kat üçürgün topluğmça teritzün* 'Dokuz kat geçen delininceye kadar terlesin.' (Tekin 2003: 178). Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde *-GInçA* ~ *-KInçA* biçimlerinde zaman sınırını gösterme işlevi söz konusudur. Eski Uygur Türkçesinde *men kelğinçe evig barlağ uz tutğul* 'Ben gelinceye kadar evi barkı iyi tut.' (Erdal 2004: 479). Karahanlı Türkçesinde ekin yine zaman sınırını bildirme işlevi vardır: *yaqm kelmenler anlarğa anlar arığmça* 'Onlar temizleninceye kadar onlara yakınlışmayın.' (Ünlü 2018: 27r/4). Bununla beraber Karahanlı Türkçesinde pek alışıldık olmasa da ek, şu örnekte miktar bildirmiştir: *uğmça kamuğka özüñ edğü kıl* 'Gücün yettiği kadar herkese iyilik yap.' (Arat 1947: 251-4256). *-(G)XnCA* ekinin ve değişkelerinin esas fiilin zaman sınırını göstermede kullanılması Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde işlektir. Harezmi Türkçesinde *tamam bolğmça* 'tamam oluncaya kadar', *köz açıp yumğmça* 'göz açıp yumuncaya kadar'. Çağatay Türkçesinde *āftāb batkunça* 'güneş batuncaya kadar', *toyğunça* 'doyuncaya kadar' (Eckmann 2003b: 26; 2003a: 108). Kıpçak Türkçesinde *kelğinçe* 'gelinceye kadar', *yatkmça* 'yatuncaya kadar' (Güner 2013: 343). Ek, Eski Oğuz Türkçesinde de *-(y)InCA* biçimiyle bahsi geçen işlevde kullanılmıştır: *subh olmca* 'sabah oluncaya kadar', *ölince* 'ölünceye kadar' (Gülsevin 1997: 126).

Bugünkü Oğuz alanında *-(y)InCA* eki ve değişkeleri, esas fiilin zaman sınırını ifade etme işleviyle Gagavuz ve Türkmen Türkçesi yazı dillerinde yer almaktadır. Gagavuz Türkçesinde ayrıca ekin pekiştirme unsurları olan *+n(A)* ya da *+k* (< *ok*) ile genişlemiş biçimleri de vardır: *ölüncü* 'ölünceye kadar', *doyuncañ* 'doyuncaya kadar', *dinincänü* 'yoruluncaya kadar' *koynucağ* 'koyuncaya kadar' (Özkan 2007: 136).

⁹ *-(G)XnCA* zarf-fiil ekinin kökeni hakkındaki görüşler için ayrıca bkz. Uçar (2012: 34-43).

¹⁰ Tarihî dönemlerde az da olsa *-GXnCA* ekinin yönelme durumu ekiyle bağlanan çekim edatlı kullanımları da vardır. Örneğin Eski Uygur Türkçesinde *olurğmçağa teği* 'oturuncaya kadar' (Eraslan 2012: 413).

Türkmen Türkçesinde ekin sonuna iyelik ekleri de getirilir: *alınçām* '(ben) alıncaya kadar', *ğānīnçā* '(o) kanıncaya kadar' (Kara 2007: 279). *-(y)InCA* eki, Güney Azerbaycan ve Orta İran'da konuşulan Oğuz ağızlarında da zaman sınırını bildirme işleviyle kullanılmaktadır. Örneğin Güney Azerbaycan'ın Urmiye ağızında *yandırınca* 'yakıncaya kadar', *yēkelince* 'büyüyünceye kadar'; Orta İran'da Mereğey ağızında *yēyince* 'yiyinceye kadar', *ğalunca* 'kalıncaya kadar', *çihincek* 'çıkıncaya kadar' (Doğan 2010: 448; 2020a: 75). Türkiye Türkçesine ise *-(y)InCA*, tek başına zaman sınırını bildirme işleviyle işletilmemektedir. Ek, Türkiye Türkçesinde zaman sınırı bildirme işlevi için *-(y)XnCA(y)A dek ~ değin ~ kadar* dizilişlerinde çekim edatlarıyla genişletilmiştir. Yönelme durumu ekli unsurlara ulanan bu çekim edatları; *-(y)An*, *-(y)AsI* ekli sıfat-fillere bağlanmak suretiyle de eş değerde kelime grupları kurar: *bitinceye dek ~ değin ~ kadar*; *gidene kadar ~ dek ~ değin*; *gelesiyeye kadar ~ dek ~ değin* gibi. Burada *-(y)AsI*'li kuruluşların yazı dilinde pek de yaygın olmadığı belirtilmelidir. Türkiye Türkçesinde *-(y)InCA* eki ise şu işlevlerde kullanılır: i. Esas fiildeki hareketin, zaman bakımından kendisini (zarf-fiildeki hareketi) izlediğini gösteren zarf-filler yapar: *Acıkınca yemek yedim*. ii. Esas fiildeki hareket ile zarf-fiildeki hareketin aynı zamanda gerçekleştiğini bildirir: *Bahçede biraz oturunca dinlendi*. Ancak, Eski Oğuz Türkçesinin özelliklerini eskicil değer olarak sürdüren Türkiye Türkçesi ağızlarının bazılarında *-(y)InCA*'nın, zaman sınırını gösterme işlevinde kullanımına rastlamak mümkündür. Örneğin Doğu Trakya ağızlarında *-(y)InCA* eki, Eski Oğuz Türkçesine benzer şekilde kullanılmaya devam etmektedir: *em mal sayıplarına doyunca para verdik* 'Hem mal sahiplerine doyuncaya kadar para verdik.' (Hünerli 2016: 157).

Türk dilinin tarihî sürecinde *-(G)AnCA* ekinin ilk örnekleriyle ise az sayıda olmak kaydıyla Karahanlı Türkçesinde karşılaşılmaktadır. Dîvānu Lugātî't-Türk'te geçen şu örnekte ek, esas fiilin miktarını ifade etme işleviyle kullanılmıştır: *edgülikiüg uğança elgin bile telim kııl* 'Yabancı ve yolculara gücün yettiği kadar iyilik et.' (Ercilasun & Akkoyunlu 2014: 20). *-(G)AnCA* eki, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde daha görünür şekilde yer almıştır. *-(G)AnCA* ekinin Kıpçak ve Çağatay Türkçesinde yerleşmesi, bu alanlarda sıfat-fiil eki *-GAN*'ın işlevinin genişlemesine bağlıdır. Nitekim Kıpçak ve Çağatay Türkçesi metinlerinde *-GAN* ekinin bitimsiz ve bitimli fiil çekiminde yaygınlığı bilinmektedir. Bu metinlerde *-(G)AnCA* ekinde sıfat-fiil eki *-(G)An*'dan sonra ayrıca iyelik ekleri kullanılmıştır. Örneklerde ekin çoğunlukla miktar bildirme işleviyle kullanımı söz konusudur. Kıpçak Türkçesinde *münyetü'l-guzāt tiyü ad birdi küçi yitgençe körklü tertib birib ...* 'Münyetü'l-Guzāt diye ad verdi, gücü yettiği kadar güzel düzenleyip ...' (Uğurlu 1987: 5a-8); *yolumnu köndergil sên sövgençe tilegençe* 'Beni sevdiğin kadar, dilediğin kadar doğru yola yönelt.' (Argunşah

& Güner 2015: 66a/21b). Çağatay Türkçesinde *âlem içre ayağım yitkeniçe yitkey min* 'Âlem içinde ayağım ulaştığı kadar ulaşacağım.'; *könlüm tilegençe □işret êtsem* 'Gönülümün dilediği kadar eğlensem' (Yücel 1995: 115-1; 126-23). Çağatay Türkçesinde ise -(G)AnCA ekiyle esas fiilin zaman sınırı da anlatılmıştır: *küyide yol tapmasam düzah sarı barğança bar* 'Onun köyünde yol bulamasam cehenneme varıncaya kadar git.' (Argunşah 2014: 158); *lebiñ nüşî zekâtn hâcet ehliğa birür bolsañ / ölüp-min hasretidin cânğa yok ölgençe hâcet-mend* 'Dudağının tatlısının zekâtını ihtiyaç sahiplerine versen / (Onlar) cana ölünceye kadar muhtaç olmaz, (fakat ben) hasretinden öldüm.' (Karaörs 2016: 115-6); *dégençe belki yüz ança tekellüf / tekellüf bâbıda kalmay te'essüf* 'Bilakis yüz o kadar külfet deyinceye kadar külfet hususunda eseflenecek bir şey kalmayacak.' (Kaçalın 2011: 563). Öyle ki -(G)AnCA eki, zaman sınırını işaretlemeye Çağatay Türkçesinde karakteristikleşmiş görünmektedir. Bununla birlikte -(G)AnCA eki, olgabolga dilli eserlerden Ali'nin Kissa-i Yusuf'unda da geçer. Ek, bu eserde -(y)AnCA biçimiyle Çağatay Türkçesinde olduğu gibi esas fiilin zaman sınırını bildirmiştir: *destür vèrgil kirü ben varayım / ulularum toyança ben körelim* 'İzin ver girip (ben) varayım / Büyüklerimi doyuncaya kadar (ben) göreyim.' (Cin 2011: 214).

Bu gelişmelerin devamı olarak günümüzde de Kıpçak ve Çağatay grubu lehçelerinde -(G)AnCA eki ve değişkeleri, esas fiilin miktarını ve zaman sınırını bildirme işlevleriyle kullanılmaya devam etmektedir. Örnek olarak Kıpçak grubunda yer alan Tatar Türkçesinde *anlaşançı* 'anlayıncaya kadar'; Kazak Türkçesinde *ölgenşe* 'ölünceye kadar'; Kırgız Türkçesinde *maktangança* 'övuñdügün kadar', *cetkençe* 'ulaşıncaya kadar' vb. (Öner 1998: 232). Çağatay grubu lehçelerinde Özbek Türkçesinde *degänçä* 'deyinceye kadar', *bolgänimçä* 'olduğum kadar'; Yeni Uygur Türkçesinde *koluñdin kelgençe* 'elinden geldiği kadar' (Öztürk 1997: 241). Söz konusu ek, Oğuz grubundaki Horasan Türkçesinde -(y)ence biçiminde işletilmektedir. Burada -(y)ence eki, yine esas fiilin zaman sınırını göstermek için kullanılmaktadır: *elence* 'ölünceye kadar', *gerriyence* 'yaşlanıncaya kadar' gibi (Doğan 2017: 227).

Ayrıca Türkiye Türkçesinin Kars, Erzurum bölgesi (yaygın) ağızları ile Kütahya, Aydın/Bozdoğan bölgesi (yaygın değil) ağızlarında -(y)AnCA eki kaydedilmiştir. Kütahya ve Aydın gibi Batı Anadolu bölgesi ağızlarında ek, çekim edatı *kadar* ile (yönelme durumu eki olmadan) kullanılmış ve kurulan bu grupla esas fiilin zaman sınırı bildirilmiştir. Bu ağızlarda zaman sınırı bildirme işlevi, ekten sonra *kadar* edatının katılmasıyla şekillenmiştir. Kütahya bölgesinde *olance kadar* 'oluncaya kadar', Aydın/Bozdoğan bölgesinde *ölençe gadâ* 'ölünceye kadar' (Üstüner 2000: 59). Ek, Kars ve Erzurum ağızlarında esas fiildeki hareketin, zaman yönünden kendisini (zarf-

fiildeki hareketi) izlediğini ifade etmiştir: Kars ili ağızlarında *dört çivd olanca zenginleşiyoruh*. ‘Dört çift olunca zenginleşiyoruz.’ (Ercilasun 2002: 244-58); Erzurum ili ağızlarında *alanca ben de vër* ‘alınca bana da ver’; *görence amadi* ‘görünce anladı’; *taniyemiller, tanımiyancaz vezir diyir ki* ‘Taniyamıyorlar, tanımayınca vezir diyor ki’ (Gemalmaz 1995: 342; 187-26). Ekin kullanım sıklığının Kars, Erzurum gibi, Azerbaycan sahasıyla örtüşen ağızlarda olması dikkate şayandır. Zira bu bölge ağızları, Azerbaycan Türkçesi özellikleriyle bir dereceye kadar Çağatay ve Kıpçak dairesine bağlıdır. Örneğin çekim edatı *sarı* ‘doğru, taraf’, belirtme durumu eki *+nl*, öğrenilen geçmiş zaman eki *-lbdI*, pekiştirme eki *-GInAn* gibi veriler (Ercilasun 2002: 145-153) bu etkilerin yansımalarıdır. Bunlarla beraber Türkiye Türkçesinin hem ağızlarında hem de yazı dilinde *olanca* ‘bütün, hep; bir şeyin olduğu kadarı¹¹’ biçiminde kayıtlı kelime, söz konusu ekle teşkil edilmiştir. Kelimedeki *-anca* eki, miktar bildirmiştir: *olanca gücümle* ‘bütün gücümle (gücümün olduğu kadarıyla)’ yahut *Gördüğüm vakitlerin bir dakikası geri dönebilse yerine olanca ömrümü fedâ ederdim* (Namık Kemâl)¹² gibi ifadelerde bu kullanım görülebilmektedir.

-(G)AnCA’ya dayanan değişkeler bir başka Oğuz grubu üyesinde, Kaşkay Türkçesinde de işlek olarak kullanılmaktadır. Sözü edilen ek, Kaşkay Türkçesinde *-(y)AnçA(z)* biçimindedir. Bu arada *-(y)AnçA(z)* ekinde yer alan *+z* (< *+Az*) unsurunun pekiştirme eki olduğu belirtilmelidir. Türk dilinde pekiştirme eki *+z*, başka eklerde de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yine zarf-fiil ekleridir: Eski Oğuz Türkçesinde *koپیçağaz* ‘kopunca’, *varıncağaz* ‘varınca’; *evcügez* ‘evceğiz’, *kızcuğaz* ‘kızcağız’ (Gülsevin 2007: 116, 127); Türkiye Türkçesi ağızlarında *varınca* ‘varınca’, *gelinciz* ‘gelince’, *yayarkeniz* ‘yayarken (otlatırken)’ (Karahan 2011: 349-355); Türkiye Türkçesinde *adamcağız*, *köyceğiz* (Korkmaz 2003: 41). Diğer taraftan *-(G)InCA’ya* dayanan değişkeler, Kaşkay Türkçesinde tercih edilmemiştir (bkz. Yaghoobi 2011, Çelik 2014, Çelik & Durukoğlu 2016, Rezaei Amaleh 2016, Atazi 2017, Doğan 2020b vd.).¹³ Kaşkay Türkçesinde *-(y)AnçA(z)* eki, genellikle esas fiildeki hareketin zaman sınırını

¹¹ bkz. <https://sozluk.gov.tr/>.

¹² <http://lugatim.com/>

¹³ Çelik & Durukoğlu’da (2016: 113; 213, 236) iki yerde *görince* biçiminde kaydedilen kelime, Yaghoobi’de (2011: 113, 314) doğru biçimiyle *gör nice* olarak kaydedilmiştir. Nitekim Çelik & Durukoğlu’da (2016: 327, 351) sunulan tıpkıbasıma bakıldığında da kelimenin doğru biçimi (گور نیج) tanıklanabilmektedir.

gösterme işleviyle yerleşmiştir.¹⁴ Aşağıdaki örneklerde ekin bu işlevdeki kullanımı görülebilir:

- (1) *vallâ güzel ârzüm budır ölençe,*
ķerşi çıñub elif ķedin süzesen. (Yaghoobi 2011: 204)
'Vallahi güzel arzum budur (ki) ölünceye kadar,
Karşına çıkıp elif boyunu süzesin.'
- (2) *ağaçlar getiru yarpağ,*
kefen geder, ğaldam çılpag,
ala gözlerim torpağ,
dolançe gözlerem seni, gel gel (Şamil 2020: 228)
'Ağaçlar getirir yaprak,
Kefen gider, kalırım çıplak,
Ela gözlerim toprak,
Doluncaya kadar beklerim seni, gel gel.'
- (3) *yanar otı cana saldm,*
sönence gözlerem seni, gel gel. (Şamil 2020: 228)
'Yanar ateşi cana saldın,
Sönünceye kadar beklerim seni, gel gel.'
- (4) *dañ_ulduzu batançaz,*
oyağ gözler yatançaz,

¹⁴ Çelik'te (2020: 113) ekle ilgili, Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı eserine atıfta bulunularak şu bilgiler aktarılmıştır: "*Türkçede eskiden beri kullanılan bu zarf-fiil ekinde bir hareket hâli ifadesinden başka o hareket hâlinin ortaya çıktığı anı göstermek gibi bir zaman ifadesi de vardır.*" Doğrusu Muharrem Ergin'deki bu bilgiler *-(y)XnCA* zarf-fiil ekine dairdir. Yani Çelik'te *-(y)AnçA(z)* zarf-fiil eki için *-(y)XnCA* zarf-fiil ekinin bilgileri verilmiştir. Bahsi geçen çalışmada daha sonra *-(y)AnçA(z)* zarf-fiil ekinin işlevine dair ayrıca şu bilgiler kaydedilmiştir: "*Kaşkay Türkçesinde bu zarf-fiil eki, Türkiye Türkçesinde kullanılan '-IncAyA / -UncAyA kadar' edatının işlevini görür.*" Elbette burada "*-IncAyA / -UncAyA kadar*" biçiminde bir edatın olmadığı; ancak ekin işlevinin "*-IncAyA / -IncAyA kadar*" olabileceği belirtilmelidir. Ya da *-(y)XnCA*'lı zarf-fiilin yönelme durumu eki almış biçimine *kadar* edatının katılması söz konusudur.

yol gözledim gelmedin. (Doğan 2020b: 79)

‘Çoban Yıldızı batıncaya kadar,

Uyanık gözler yatıncaya kadar,

Yol gözledim, gelmedin.’

Bazı örneklerde ise isim tabanlarına eklenen $+(y)AnçA(z)$ ekinin sıfat-fiil eki $-(y)An$ üzerine gelmesiyle $-(y)AnAnçA(z)$ biçiminde bir zarf-fiil eki oluşmuştur. Ek, bu biçimiyle de yine zaman sınırını işaretlemeye kullanılmıştır:

- (1) *daha senem tesmim tutur ki, ta ölenençe teslim olmaya.* (Şamil 2020: 213)

‘Artık Senem kararlaştırır ki ta ölünceye kadar teslim olmasın.’

- (2) *ebediyet yolunu başlayanançaz daha men,*

ayrılık fikrini başımdan irâğ_eylemişem. (Doğan 2020b: 258)

‘Ebediyet yoluna başlayıncaya kadar daha ben,

Ayrılık fikrini başımdan uzak etmişim.’

- (3) *olandan tā ölenençez / gefesde / düzde / dağlarda / yâdırdan çihmesin laçın / sene târi gânat vèrmiş.* (Doğan 2020b: 332)

‘Doğduktan ta ölünceye kadar / Kafeste / Ovada / Dağlarda / Hatırından çıkmasın laçın / Sana Tanrı kanat vermiş.’

Kaşkay Türkçesinde geçen $-(y)AnAnçAz$ eki, Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan $-(y)AnACA$ ($\sim -(y)AnACAK \sim -(y)AnACAn$ vd.) biçimlerindeki zarf-fiil ekiyle eş değerdedir: *bişenece* ‘pişinceye kadar’, *getireneçe* ‘getirinceye kadar’, *ğalanacaç* ‘kalıncaya kadar’ gibi (daha fazla örnek için bkz. Yıldırım (2009: 199-203). $-(y)AnACA$ eki de yine sıfat-fiil eki $-(y)An$ ve $+ACA$ (yönelme durumu eki $+A + CA$) dizilişindedir.

Kaşkay Türkçesinde esas fiildeki hareketin zaman sınırı, Farsçadan kopyalanmak suretiyle *tā + fil + istek kipi eki + şahıs eki* dizilişiyle de sağlanmaktadır:

- (1) *men çoh gece tā güm çala yanmış çirāğım.* (Doğan 2020b: 302)

Çerāğ-i men haylî şebhā rūşen būde est tā hürşîd tulū’ koned. (Far.)

‘Benim çok gece güneş doğuncaya kadar yanmış ışığım.’

- (2) *tā sen gèdeñ mal bulañ koca kızını satıbdır.* (Gündüz 2010: 104)

Pîrmerd dohteres rā şöher dâde est tā to berevî māl u servet peydā konî. (Far.)

‘Sen gidinceye (ve) mal buluncaya kadar aksakallı kızını evlendirmiş.’

Kaşkay Türkçesinde -(y)AnçA(z) eki, yaygın olmasa da bazı cümlelerde karşıtlık işleviyle kullanılmıştır. Yani esas fiildeki hareketin, zarf-fiildeki harekete tercih edildiğini bildiren zarf-fiiller oluşturmuştur. Ekin karşıtlık işlevi, aşağıda (1) ve (2) nolu örneklerde görüldüğü gibi atasözlerinde ortaya çıkmıştır:

- (1) *adamın adı çıhanançaz canı çıhası.* (Gündüz 2010: 12)
'Adamın adı çıkıncaya kadar, canı çıksın.'
- (2) *on iki imānu çağırınçaz, bir defa allāh'ı çağır.* (Gündüz 2010: 61)
'On iki imamı çağırıncaya kadar bir defa Allah'a seslen.'

Ek, karşıtlık işleviyle Çağatay Türkçesinde de bulunmaktadır: *bir söziñ yüz cān mesih enfāsıdın alğança bar / bir nezāreñ miñ nazar yūsuf sarı salğança bar.* 'Mesih'in nefesinden yüz can alıncaya kadar senin bir söziñ var (yeter) / Yusuf'a bin (defa) bakıncaya kadar senin bir bakışın var (yeter).'

-(y)AnçA(z) eki şu örnekte ise esas fiildeki hareketin, zaman içinde zarf-fiildeki hareketin devamına bağlı olduğunu bildirmiştir. Yine, ekin bu işlevli kullanımına pek rastlanmamaktadır:

- (1) *bir kimse ki şans dēyer āyālda,*
yaşayança göynü cavan olası. (Rezaei Amaleh 2016: 239)
'Bir kimse, şans çocukta derse,
Yaşadıkça gönlü genç olur.'

Kaşkay Türkçesinde -(y)AnçA eki, kimi zaman da karşılaştırma işlevi için kullanılmıştır. Buralarda -(y)AnçA ekli unsur Türkçe esaslı bir zarf-fiil dizilişinde ve özelliğinde değil; Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi temel cümlelerin sağında ve bitimli (çekimli) şekilde kullanılmıştır. Bu diziliş, bir Hint-Avrupa dili olan Farsçayla etkileşimlerin yansımasıdır:

- (1) *bir dummalāğ buldum o günki sen bulançaydı.* (MDD)¹⁵
'Bir mantar buldum o gün ki senin bulduğun kadardı.'

¹⁵ Metin dışı derlemelerin kaynak kişisi, Kaşkay Türklerinden (aynı zamanda Selçuk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında doktora öğrencisi) Moslem Rezaei Amaleh'tir.

(O gün senin bulduğun kadar bir mantar buldum.)'

(2) *bir ğarpuz aldım, sen alançaydı, şayad da bəyigteridi.* (MDD)

'Bir karpuz aldım, senin aldığın kadardı, belki daha büyüktü.'

Kaşkay Türkçesinde esas fiildeki hareketin miktarı (veya ölçüsü, derecesi) ise zarf-fiil eki *-dXXÇA* ile ifade edilmektedir. Bunun kullanımında sıfat-fiil eki *-dXX*'tan sonra ayrıca iyelikleri getirilmektedir:

(1) *öz sinfimde 'ceb ustādumuşam,*

bildiğinçe ciger kan olubdır. (Yaghoobi 2011: 313)

'Acaba kendi sınıfımda üstat mıymışım?'

Bildiğim kadar ciğer(im) kan olmuş.'

(2) *dədim topuqlarun neş-i çilsütün,*

dədi gördüğünçe bağrun kebābdır. (Yaghoobi 2011: 304)

'Dedim, topukların kırk sütunlu binarın resmidir,

Dedi, gördüğün kadar bağrın kandır.'

(3) *bildiğinçe anlat.* (MDD)

'Bildiğin kadar anlat'

(4) *iş gördüğünçe çağarddın.* (MDD)

'Çalıştığın kadar kazandın.'

Zarf-fiil eki *-dXXÇA*'nın kullanılmasıyla Kaşkay Türkçesi, Eski Oğuz ve Türkiye Türkçesi alanıyla birleşmektedir. Eski Oğuz ve Türkiye Türkçesinde benzer işlevle ekin 3. kişilerde iyelik ekli biçimi yer almaktadır. Eski Oğuz Türkçesinde *esdüğince* 'estiği kadar', *söyledüğince* 'söylediği kadar' (Timurtaş 2005: 158). Türkiye Türkçesinde: *İmkânlar el verdiğince size destek olacağız*, gibi.

Kaşkay Türkçesinde esas fiildeki hareketin, zaman bakımından zarf-fiildeki hareketi izlediğini ya da zarf-fiildeki hareketle aynı anda ortaya çıktığını bildirme işlevi *-(y)AndA* (< *-GAndA*) ekiyle sağlanmaktadır. Bu ek hem Kaşkay Türkçesinde hem de Türkmen, Horasan, Azerbaycan ve geniş ölçüde Azerbaycan dairesiyle birleşen Doğu Anadolu ağızları ile Irak Türk ağızlarında yine Çağatay Türkçesi katmanı olarak yer almaktadır. Aşağıda sunulan (1) nolu örnekte esas fiildeki hareket, zarf-fiildeki hareketten sonra; (2) nolu örnekte ise esas fiildeki hareket ile zarf-fiildeki

hareket aynı zamanda gerçekleşmiştir:

- (1) *yettim yal'ım, açılarda nowbahār,
mest keylikler daşlarında ğazzılar.* (Doğan 2020b: 218)
'Yetim Tepe'm, açınca taze çiçekler,
Mest keklikler taşlarında öter.'
- (2) *oyan _él ğessi çalanda oynaşar çölde ğulunlar,
efsiler çemde çiçek, san ki gelin toy kerez oynar.* (Doğan 2020b: 312)
'Uyan il¹⁶ makamı çalınca oynaşır çölde kulunlar,
Sallanır çayırda çiçek, sanki gelin düğünken (düğünde) oynar.'

3. Sonuç

Genellikle mekân, yer vb. kelimeler ile zaman anlamlı kelimelere eklenip sınırlama anlamı katan +(G)AçA ekine tarihî süreçte ilk defa, dil verilerine göre Çağatay Türkçesinin hâkim olduğu bir çevrede yazıldığı anlaşılan Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda rastlanmıştır. +(G)AçA eki, daha sonra Çağatay Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılmış ve yerleşmiştir. Günümüzde +(G)AçA eki Çağatay dairesinde gelişen ya da bu alanla etkileşimi olan lehçelerde kullanılmaya devam etmektedir.

Türk dili alanında Çağatay Türkçesinin bir karakteristiği şeklinde gelişmiş olan +(G)AçA eki, bugün Kaşkay Türkçesinde de sürdürülmektedir. Kaşkay Türkçesinde sözü edilen ekin +(y)A(n)çA(z) biçimlerinde değişkeleri bulunmaktadır. Bu değişkeler arasında yaygın olan ise +(y)AnçAz biçimidir. Esas itibarıyla +(y)AnçAz, +(y)AçA (< +(G)AçA) ekinin birtakım biçim-sesbilgisel değişmelere uğramasıyla meydana gelmiştir. Bu çerçevede +(y)AnçAz eki, zarf-fiil eki -(y)AnçAz'dan örneksime (analogy) yoluyla gelişmiştir. Kaşkay Türkçesinde +(y)A(n)çA(z) eki, alışıldık özelliğine uygun olarak mekânda ve zamanda sınırlama bildirmiştir.

Tarihî ve çağdaş Türk dili alanında +CA unsurlu ve ortak işlevlerle kullanılmış olan -(G)XnCA ve -(G)AnCA zarf-fiil ekleri görülmektedir. Her iki zarf-fiil eki, esas fiildeki hareketin miktarını ve zaman sınırını gösterme işlevleriyle ortaklaşmıştır. Zarf-fiil eki -(G)AnCA'nın zaman sınırını ifade etme işlevi, Çağatay Türkçesinde

¹⁶ Uyan il: Kaşkay müziğinde bir makam.

gelişmiş görünmektedir. $-(G)AnCA$ ekine dayalı değişkeler, bugün de Kıpçak ve Çağatay grubu lehçelerinde zaman sınırını bildirme (aynı zamanda başka işlevlerle) işleviyle kullanılmaktadır. $-(G)AnCA$ eki, ayrıca Oğuz grubunun Güney kolunu temsil eden Kaşkay Türkçesinde işletilmektedir. Ek, Kaşkay Türkçesinde $-(y)AnçA(z)$ biçimindedir. $-(y)AnçA(z)$ ekinde yer alan $+z$ ($< +Az$) unsuru, pekiştirme işlevindedir. Kaşkay Türkçesinde $-(y)AnçA(z)$ eki, genellikle esas fiildeki hareketin zaman sınırını bildirmek için kullanılmaktadır. Öte yandan Kaşkay Türkçesine $-(G)XnCA$ 'ya dayanan değişkeler ise yer almamaktadır.

Çeviri Yazı İşaretleri ve Kısaltmalar

\bar{a}	uzun a ünlüsü
\ddot{a}	a - e arası ünlü
\acute{e}	kapalı e ünlüsü
\acute{g}	art damak g ünsüzü
\acute{h}	art damak h ünsüzü
\acute{k}	art damak k ünsüzü
η	damak n 'si
$>$	Bu şekle gider.
$<$	Bu şekilden gelir.
-	: Fiil kök ve gövdesine gelen ek.
+	: İsim kök ve gövdesine gelen ek.
Far.	: Farsça
MDD	: Metin Dışı Derleme.

Kaynaklar

- AĞCA, F. (2019) Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı. Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: TKAE Yayınları.
- ARGUNŞAH, M. (2014) Çağatay Türkçesi. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARGUNŞAH, M. & GÜNER, G. (2015) Codex Cumanicus. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARAT, R. R. (1947) Kutadgu Bilig I. Metin. Ankara: TDK Yayınları.
- ATA, A. (2019). Rabgüzi. Kısası'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları). Giriş-Metin-Dizin. Ankara: TDK Yayınları.
- ATAİZİ, D. E. (2017). Kaşkay Türklerinin Dili. Ankara: TDK Yayınları.
- CİN, A. (2011) Türk Edebiyatının İlk Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi. Ali'nin Kıssa-yı Yûsuf'u. Ankara: TDK Yayınları.
- COŞKUN, V. (2000) Tarihî Türk Lehçeleri ve Özbek Türkçesinde Zaman ve Mekânda Sınırlama Görevi Üstlenen Yapılar. TDAY-Bellekten 1997, 429-438.
- ÇELİK, M. (2014) Kaşkay Türkçesi Metinleri (Giriş-Metinler-Seçme Sözlük-Ekler). Ankara: Gece Kitaplığı.

- ÇELİK, M. & DURUKOĞLU, G. (2016) Ma'zun. Şiirler (Kaşkay Türkçesi). Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbası. Ankara: TDK Yayınları.
- ÇELİK, M. (2020). Kaşkay Türkçesi Grameri. Ankara: Gazi Kitabevi.
- DOERFER, G. (2006) Irano Turkic. Turkologica 62 (ed. Lars JOHANSON ve Christiane BULUT). Wiesbaden: Harrossowitz, 93-113.
- DOĞAN, T. (2010) Urmiye Ağzları. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DOĞAN, T. (2016) Geşeng Ginle. Horasan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DOĞAN, T. (2017) Horasan Türkçesi Metinleri. İreyimin Şézleri (Yüreğimin Sözleri). Giriş-Notlar-Metin-Aktarma-Dizinler. Konya: Palet Yayınları.
- DOĞAN, T. (2019) Horasan Türkçesinin Deregez Ağzına Ait Bir Metin: Ellahekber'e Selâm. SEFAD, S 41, 157-192.
- DOĞAN, T. (2020a) Tilimhan Divanı (Orta İnan Türk Ağzı). Giriş-İnceleme-Metin-Dizin. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DOĞAN, T. (2020b) Kaşkay Türkçesi Üzerine Bir İnceleme. Evezullah Seferi Keşköllu Yettim Yal (Yetim Tepe). Giriş-İnceleme-Metin-Aktarma-Dizin. Konya: NEÜ Yayınları.
- ECKMANN, J. (2003a) Çağatayca El Kitabı (çev. Günay KARAAĞAÇ). Ankara: Akçağ Yayınları.
- ECKMANN, J. (2003b) Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (haz. Osman Fikri SERKAYA). Ankara: TDK Yayınları.
- ERASLAN, K. (2012) Eski Uygur Türkçesi Grameri. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2002). Kars İli Ağzları. Ses Bilgisi. Ankara: TDK Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. & AKKOYUNLU, Z. (2014) (haz.) Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugâtî't-Türk, (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). Ankara: TDK Yayınları.
- ERDAL, M. (2004) A Grammar of Old Turkic. Leiden. Boston: Brill.
- ERGİN, M. (2011) Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GEMALMAZ, E. (1995) Erzurum İli Ağzları, C. 1, 2, 3. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (1997) Eski Anadolu Türkçesinde Ekler. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNDÜZ, M. (2010) Kaşkay Atasözlerinde Ad Aktarmaları. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÜNER, G. (2013) Kıpçak Türkçesi Grameri. İstanbul: Kesit Yayınları.
- HÜNERLİ, B. (2016) Eski Anadolu Türkçesindeki Sınırlama İşlevindeki “-(y)XncA dek/degin/kadar” Ara Formunun Doğu Trakya Ağzlarındaki Görünümü ve “-(y)XncA” Zarf-Fiilinin Kullanım Çeşitliliği. TÜRKÜL Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 4, S 7, 152-163.
- KAÇALIN, M. (2011) Niyâzi. Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar. Ankara: TDK Yayınları.
- KARA, M. (2007) Türkmen Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri, (ed. Ahmet Bican ERCİLASUN), Ankara: Akçağ Yayınları, 231-290.
- KARAAĞAÇ, G. (2013) Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, L. (2011) Anadolu Ağzlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri. Türk Dili Üzerine

- İncelemeler, Ankara: Akçağ Yayınları, 345-373.
- KARAÖRS, M. M. (2016) Alî-Şîr Nevâyî. Nevâdirü'ş-Şebâb. Ankara: TDK Yayınları.
- KAYA, Ö. (1996) 'Âlî Şîr Nevâyî. Fevâidü'l-Kiber. Ankara: TDK Yayınları.
- KAZIMOV, Q. Ş. (2010) Müasir Azərbaycan Dili. Morfologiya. Bakü: Elm ve Tehsil.
- KOCASAVAŞ, Y. (2005) Türkçede Şahus Zamirleri. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1959) Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C XVII, S 3-4, 275-358.
- KORKMAZ, Z. (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (2003) Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara: TDK Yayınları.
- MUSALI, N. (2019) Feth Ali Şah Kaçar'ın Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Yarlığı Üzerine. SBAD Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 14/1, 83-109.
- ORKUN, H. N. (1936) Eski Türk Yazıtları I. İstanbul: Devlet Basım Evi (TDK).
- OSKAR, H. (2003) Türkmençe El Kitabı. (haz. Zuhul Kargı ÖLMEZ). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 17.
- ÖNER, M. (1998) Bugünkü Kıpçak Türkçesi. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZKAN, N. (2007) Gagavuz Türkçesi. Türk Lehçeleri Grameri, (ed. Ahmet Bican ERCİLASON), Ankara: Akçağ Yayınları, 81-170.
- ÖZTÜRK, R. (1997) Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil. Ankara: TDK Yayınları.
- ÖZTÜRK, R. (2016) Özbek Türkçesi El Kitabı. Konya: Palet Yayınları.
- REZAEİ AMALEH, M. (2016) Kaşkay Türklerinden Mansur Muhammedi'nin Şiirleri (İnceleme-Metin-Sözlük). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- SALAN, E. (2018) Eski Anadolu Türkçesinde Sınırlandırma Yapıları. Ankara: Ürün Yayınları.
- ŞAMİL, E. (2020) Qaşğaylar ve Onların Folkloru. Bakı: Elm ve Tehsil.
- ŞİRELİYEV, M. E. (2008) Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları. Bakı: Şerq-Qerb.
- TEKİN, T. (1998) Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. İstanbul: Simurg Yayınları.
- TEKİN, T. (2003) Orhon Türkçesi Grameri. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TİMURTAŞ, F. K. (2005) Eski Türkiye Türkçesi. XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük. Ankara: Akçağ Yayınları.
- UÇAR, E. (2012) Eski Türkçe -gInçA Zarf-Fiil Ekinin Kökeni Üzerine. Gazi Türkiyat, 39-43.
- UĞURLU, M. (1987) Münyetü'l-Guzât. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÜNLÜ, S. (2018). Karahanlı Türkçesi İlk Satır-Altı Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) Tıpkı Basım - Transkribeli Metin (Cilt 5). Konya: Selçuklu Belediyesi.
- ÜSTÜNER, A. (2000) Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri. Ankara: TDK Yayınları.
- YAGHOOBİ, V. (2011) Bir Kaşkay Türk Şiiri Antolojisi: Kaşkâ'i Şi'ri yâ Âsâr-i Şu'arâ-yi Kaşkâ'î. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YILDIRIM, F. (2009) Anadolu Ağızlarında Sınırlama Bildiren Yapılar. Workshop on Turkish Dialects II, Orient-Institut Istanbul, 18-19 November 2005, Türk Dilleri Araştırmaları, 19, 185-221.
- YÜCEL, B. (1995) Bâbü'r Dîvânî (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım). Ankara: TDK Yayınları.

Genel Ađ Kaynakları

<http://lugatim.com/> (Eriřim tarihi: 10.08.2020)

<http://sozluk.gov.tr> (Eriřim tarihi: 06.08.2020)

Talip DOĞAN  <https://orcid.org/0000-0002-8216-0483>

Prof.Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beřeri Bilimler Fakóltesi, Türk Dili ve Edebiyatları B. Konya/Turkey.

Adres: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Köyceğiz Yerleřkesi Sosyal ve Beřeri Bilimler Fakóltesi Dekanlığı, Dere Aşıklar Mah., Demeç Sok., No:42 Meram /KONYA

E-Posta: dogan.talip@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 28 Ekim 2020

Yayına kabul edildiđi tarih: 4 Ocak 2021

E-yayın tarihi: 24 Ocak 2021

Çıktı sayfa sayısı: 20

Kaynak sayısı:64